

TÜRKİYE'NİN KUZAY AFRIKA'YA YÖNELİK POLİTİKASI: BİR MODELİN ÇÖKÜŞÜ

Dr. Özge Özkoç
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Öz

2002'den bu yana süregelen AKP hükümetleri döneminde Arap dünyasıyla ilişkiler dış politikanın gündemine oturdu. 2000'ler boyunca Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle ekonomik, siyasal ve kültürel işbirliği yaratacak yeni mekanizmalar geliştirildi. Bunun yanı sıra, Arap Baharı'na kadar olan süreç boyunca, uluslararası sistem tarafından Türkiye/AKP modeli İslamîyet ile demokrasinin uzlaşabileceğinin, dolayısıyla "Müslüman bir ülkede" Batılı liberal demokratik ilkelerin işleyebileceğinin önemli bir göstergesi olarak okundu ve sunuldu. 2000'lerin ilk yarısında Arap dünyasının Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi kapsamında uluslararası kapitalist sisteme eklenmesi gündemdeyken, 2010 yılının sonunda Arap Baharı'nın patlak vermesiyle ise bölgesel konjonktür büyük bir dönüşüm geçirmeye başladı. Arap Baharı ile birlikte bölgenin geçirmeye başladığı büyük dönüşüm, Türkiye bazlı model ülke tartışmalarının alevlenmesine yol açırsa da ilerleyen dönemde isyan dalgasından etkilenen her bir Kuzey Afrika ülkesinin farklı siyasal rejimler tecrübe etmeye ve rotalar izlemeye başladığı görüldü. Bu noktada, bir Kuzey Afrika ülkesi olan Tunus'ta başlayan ve kısa sürede Mısır ve Libya gibi diğer Kuzey Afrika ülkelerine sıçrayan Arap Baharı'nın AKP dış politikası açısından adeta bir turnusol kağıdı işlevi gördüğünü vurgulamak gerekmektedir. Bu çalışma, Arap Baharı'nı nirengi noktası kabul ederek, AKP döneminde Kuzey Afrika ülkeleriyle geliştirilen ilişkileri, Türkiye modelinin uygulanabilirliği ve nihayetinde "çöküşü" temelinde çözümleyebilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Dış Politikası, Kuzey Afrika, Arap Baharı, Türkiye/AKP Modeli, Arap Dünyası

Turkish Foreign Policy towards North Africa: Collapse of a Model

Abstract

Turkey's relationships with the Arab World have dominated Turkish foreign policy during the AKP government period. Throughout the 2000s, Turkey initiated new mechanisms in order to form economic, political and cultural cooperation with the Middle Eastern and North African states. In addition, until the emergence of the Arab Spring, Turkish/AKP model was admired by the international system as a crucial example of compatibility of Islam and democracy. In the first half of the 2000s, the adjustment of the Arab World into the international capitalist system was on the agenda in the context of Broader Middle East and North Africa Project; however, with the beginning of the Arab Spring, regional conjuncture has begun to transform into a turmoil. Although this great transformation caused a rise about the Turkish model debates, it is seen that North African states, influenced from the extensive protests, have begun to experience different political regimes during the following process. At this point, it can be said that the Arab Spring, which started in Tunisia, and then affected Egypt and Libya has an important impact on the Turkish foreign policy towards North Africa. This paper aimed to examine the reasons of Turkish/AKP model's failure within the context of democratization process of North African states in the post-Arab uprisings period by accepting the Arab Spring as a turning point.

Keywords: Turkish Foreign Policy, North Africa, Arab Spring, Turkish/AKP Model, the Arab World

* Makale geliş tarihi: 18.12.2016
Makale kabul tarihi: 08.03.2017

Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü

Giriş

AKP'nin 2002'den bu yana süregelen tek parti iktidarı, Türkiye'nin iç ve dış politikasını kökten dönüştürecek önemli değişimleri beraberinde getirdi. Cumhuriyet'in kurucu felsefesi Kemalist ideolojinin "tasfiyesi" ve bu bağlamda laiklik anlayışının ılımlı İslam modeliyle ikame edilmesi, ordunun siyasal alanın dışına itilmesi ve 2015 yılında çökmesine rağmen Kürt sorununda çözüm sürecinin başlatılması gibi kronik sorunlara ilişkin atılan adımlar iç politikaya damgasını vurdu. Bunun yanı sıra, Kemalizm ekseninde şekillenen Batı eksenli "geleneksel" dış politika anlayışı ve pratikleri de AKP karar vericileri tarafından çokça eleştirildi. Recep Tayyip Erdoğan ve uzunca bir süre dış politikaya yön vermiş olan Ahmet Davutoğlu başta olmak üzere, AKP karar vericileri tarafından sıklıkla Kemalist dönemden miras kalan salt Batı eksenli dış politika yerine Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya önem vermesi gerektiği vurgulandı ve bu bağlamda Arap ülkeleriyle ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan yakın ilişkiler geliştirilme çabası içerisine girildi.¹

Arap ülkelerine siyasal, ekonomik ve kültürel açılımı merkezine alan "yeni" Türk dış politikasının felsefi alt yapısı ise, uzun bir dönem Başbakanlık başkanışmanlığı, 2009-2014 yılları arasında da Dışişleri Bakanlığı görevlerini yürüten Davutoğlu tarafından oluşturuldu. Davutoğlu'na göre (2001), Türkiye kuruluşundan itibaren sınırlı bir dış politika anlayışı içine sıkışmış, tarihsel ve kültürel yakınlığına/ortaklığına rağmen Arap dünyasıyla ilişkilerini göz ardı etmişti. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi olarak Türkiye bölgedeki jeostratejik konumunun farkına vararak, Arap ülkeleriyle ilişkilerini yeniden düzenlemeli, ekonomik, siyasal ve kültürel işbirliğini güçlendirmeli, çok kulvarlı diplomasi yürüterek bölgedeki sorun alanlarında arabulucu aktör rolü

1 Aslında dış politikadaki çeşitlenme ve komşu ülkelerle ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik girişim(ler), AKP'den önceki Bülent Ecevit hükümeti döneminde başlatılmıştı. AKP iktidarıyla birlikte ise, Ecevit hükümeti döneminde komşularla geliştirilen ilişkilerin menzili, içine Arap ülkelerinin büyük bir kısmını alacak şekilde genişletildi. Yani, bir önceki dönemden farklı olarak AKP, artık daha bütüncül bir Arap/İslam dünyası politikası oluşturmaya çalıştı (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009: 387).

üstlenmeli ve böylece bölgesel bir güç olarak varlığını kanıtlamalıydı.² Nitekim, 2000'li yıllarda temelde Filistin meselesi başta olmak üzere bölgedeki sorun alanlarında söz söylemeye muktedir bir dış politika açılımının gerçekleştirilmeye çalışıldığı iddiası kuvvetle dile getirildi ve bu yönde adımlar da atılmaya çalışıldı.³ Bunun yanı sıra, başta Suriye ve Irak olmak üzere Arap ülkeleriyle ekonomik, siyasal ve kültürel işbirliği alanlarının oluşturulması konusunda da özel bir çaba harcandı.

Yukarıda değinilen iç ve dış politika pratikleri, AKP'nin Arap ülkelerinin demokratikleşme süreçlerinde önemli bir rol model olabileceğine ilişkin düşünceden ilhamla özellikle AB ve ABD gibi uluslararası aktörler tarafından büyük ölçüde desteklendi. AKP'nin 2002-2007 yılları arasındaki ilk iktidar deneyimi sırasında AB'ye üyelik süreci devam ederken, AKP modeli İslamiyet ile demokrasinin uzlaşabileceğinin, dolayısıyla "Müslüman bir ülkede" Batılı liberal demokratik ilkelerin işleyebileceğinin önemli bir göstergesi olarak okundu ve sunuldu. Dolayısıyla, AKP'nin Arap dünyasındaki otoriter rejimlerin demokratikleşmeleri konusunda öncü bir rol oynayabileceğine ilişkin neredeyse uluslararası bir konsensüs oluşmuş durumdaydı (Tuğal, 2012: 6). 2000'lerin ilk yarısında Arap dünyasının Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi kapsamında uluslararası kapitalist sisteme eklenmesi gündemdeyken, 2010 yılının sonunda Arap Baharı'nın patlak vermesiyle bölgesel konjonktür büyük bir dönüşüm geçirmeye başladı. Arap Baharı ile birlikte bölgenin geçirmeye başladığı büyük dönüşüm, Türkiye bazlı model ülke tartışmalarının alevlenmesine yol açırsa da ilerleyen dönemde isyan dalgasından etkilenen her bir Kuzey Afrika ülkesinin farklı siyasal rejimler deneyimlemeye ve rotalar

2 Bu noktada aslında Davutoğlu'nun Türk dış politikasının sorumluluk alanını sadece Arap coğrafyasıyla sınırlanmadığını, "Osmanlı bakiyesi" unsurların yer aldığı bir diğer coğrafi alanı, yani Balkanları da kapsayacak şekilde tanımladığını belirtmek gerekmektedir. Davutoğlu'nun bu vurgusunun ise asıl olarak Özal döneminin Yeni-Osmanlılık anlayışıyla paralellik gösterdiğinin altı çizilmelidir (Yapıcı ve Yapıcı, 2014: 84-87). Fakat bu çalışma Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya yönelik açılımını merkeze aldığı için Balkan coğrafyasında yaşanan gelişmelere ayrıca değinilmeyecektir.

3 Örneğin, 2007-2008'de Türkiye, İsrail'le süregiden iyi ilişkilerinin sağladığı avantajla Suriye ile İsrail arasında yürütülen dolaylı görüşmelerde arabuluculuk rolü üstlendi. Fakat 2008'in sonunda İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı savaş, taraflar arasındaki görüşmelerin askıya alınmasına neden olurken, İsrail-Türkiye ilişkilerinin de seyrini değiştirdi. 2009'da Başbakan Erdoğan'ın Davos Ekonomik Forumu'ndaki "One Minute" çıkışı örneğinde de görüleceği gibi Filistin ve Kudüs vurgusu Başbakanın söyleminde çok daha fazla yer bulmaya başlarken, 2010'da yaşanan Mavi Marmara krizi ile İsrail-Türkiye ilişkileri kopma noktasına geldi. Bundan sonra Türkiye'nin arabuluculuk rolü de sona erdi.

izlemeye başladığı görüldü. Bu noktada, bir Kuzey Afrika ülkesi olan Tunus'ta başlayan ve kısa sürede Mısır ve Libya gibi diğer Kuzey Afrika ülkelerine sıçrayan Arap Baharı'nın AKP dış politikası açısından adeta bir turnusol kağıdı işlevi gördüğünün altını çizmek gerekmektedir. İşte, bu çalışma, Arap Baharı'nı nirengi noktası kabul ederek, AKP döneminde Kuzey Afrika ülkeleriyle geliştirilen ilişkileri Türkiye modelinin uygulanabilirliği ve nihayetinde "çöküşü" temelinde analiz edebilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu çalışma açısından Arap Baharı sürecinde ve sonrasında özellikle Libya, Tunus ve Mısır'da ortaya çıkan gelişmelerin ve yeni rejimlerin AKP dış politikasının test edildiği önemli alanlar olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, Türkiye modelinin Arap dünyasına uygulanabilmesinin imkan ve sınırlılıklarını göstermesi açısından özellikle ayaklanmaların baş gösterdiği Kuzey Afrika ülkeleriyle yürütülen ilişkiler bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Nitekim, bu çalışmanın temel amacı Arap Baharı'yla birlikte uygulanması daha mümkün hale gelen Türkiye/AKP modelinin neden Kuzey Afrika ülkelerinin siyasal dönüşümlerine ilham veremediğini ortaya koymaktır. Bu amaçla, çalışmanın ilk bölümünde, Türkiye modeline ilişkin tartışmalar ele alınacak ve söz konusu modelin niteliği açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde, AKP'nin Arap Baharı öncesindeki Ortadoğu açılımının temel hatlarına değinilecek ve Kuzey Afrika'ya yönelik ekonomik açılım başta olmak üzere siyasal ilişkilerin kapsamı ele alınacaktır. Nitekim, Arap Baharı'na kadar olan süreçte, Türkiye-Kuzey Afrika ilişkilerinin temelini model ülke vurgusundan ziyade ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesi fikri oluşturmuştur. Son bölümde ise, Arap Baharı'yla birlikte iyice canlanan Türkiye/AKP modeli tartışmalarının ayaklanmaların eski sistemleri dönüştürdüğü Kuzey Afrika ülkelerindeki yansımalarına odaklanılacak ve Arap Baharı'nın ardından Türkiye modelinin çöküşünü ortaya çıkaran temel dinamikler incelenecektir. Bu noktada, çalışmanın son bölümünün 2015'e kadar olan dönemle sınırlandırıldığını belirtmek gerekmektedir. Çünkü 2015 yılı itibarıyla hem Türkiye'nin iç ve dış politika öncelikleri değişmeye başlamış hem de Arap Baharı'nın etkisinin görüldüğü Kuzey Afrika ülkelerinde farklı rejim tiplerinin yerleştiği ortaya çıkmıştır.

1. Demokrasi-İslam Dikotomisi ve Türkiye/AKP Modeli

Temelde Arap dünyasındaki demokratikleşme süreçlerine ilişkin tartışmanın kökeni, AKP'nin iktidara gelmesinden önceki on yıla dayanmaktaydı. 1990'larda eski Doğu Bloğu ülkelerinin "şok terapi" yöntemiyle hızlıca neo-liberal kapitalizme evrilmeleriyle birlikte, Soğuk Savaş sonrası koşullarda Arap dünyasında da Doğu Avrupa'dakine benzer bir

liberalleşme sürecinin gerçekleşip gerçekleşemeyeceğine ilişkin tartışmaları merkeze alan bir literatür oluşmuştu (Esposito ve Piscatori, 1991; Gellner, 1994; Kedourie, 1994). Söz konusu tartışma, Arap dünyasında sivil toplumun geliştirilmesi ve demokratik kurumların oluşturulmasına ilişkin yöntemlerin neler olabileceği, İslamiyet'in demokratik ilkelerle uyuşup uyuşamayacağı gibi konuların tartışılmasıyla olgunlaştı (Özkoç, 2016). 2000'lerde ise önce İkinci İntifada, ardından 2003'te ABD'nin Irak'ı işgalinin etkisiyle Arap ülkelerinin büyük bir kısmı geniş çaplı protestolara sahne olurken, kitleler otoriter rejimleri hedef alan demokratikleşme taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardı. Bu kitlesel protestolar, akademisyenlerin dikkatlerini yeniden bölgeye yöneltmelerine ve bölgenin demokratikleşmesi üzerine yapılan çalışmalarda artış yaşanmasına yol açtı (Hinnebusch, 2006: 373-395; Sadiki, 2000: 71-95; Tessler, 2002: 337-354).

Arap dünyasının demokratikleşme süreçlerine ilişkin yürütülen tartışmalar temelde iki koldan ilerledi. Literatüre damgasını vuran ana akım yaklaşım, Arap dünyasının kültürel ve siyasal olarak İslami pratiklerin egemenliğinde olduğunu, bu yüzden de bölgenin Batılı tarzdaki liberal demokratik ilkelerle uyuşabileceği bir siyasal sistemin kurulamayacağını altını çiziyordu (Gellner, 1994; Huntington, 2002; Kedourie, 1994: 1-13). Çünkü Batı'da demokrasinin gelişimi ancak siyasal sistemin sekülerleşmesiyle sağlanabilmiş, buna mukabil Arap dünyası bir reform dönemi deneyimlememiş ve siyasal kurumlar İslami ilkelerin ve pratiklerin egemenliğinde şekillenmişti. Konuyu daha eleştirel bir hat üzerinden ele alan yazarlar ise, Arap dünyasındaki "demokrasi eksikliği"nin sadece İslamiyet'e vurgu yapan bir kültürel özcülük ile açıklanamayacağını altını çizmekteydi (Esposito ve Piscatori, 1991: 427-440; Kamali, 2001: 457-482; Tessler, 2002: 337-354). Çünkü böylesine indirgemeci bir yaklaşım bölgenin tarihsel geçmişinin göz ardı edilmesine ve demokratikleşme süreçlerine etkisi olan ya da olacak farklı etmenlerin yok sayılmasına yol açmaktaydı.

Aslında, demokrasi-İslamiyet dikotomisini merkeze alan tartışmanın maddi zeminini, Arap dünyasındaki otoriter rejimlerin olası tasfiyesiyle demokratikleşme sürecinin başlaması durumunda, uzun yıllar siyaseten yasaklı ama toplumsal tabanları oldukça geniş olan İslami hareketlerin siyasal alanı massetmeleri ihtimali oluşturmaktaydı. Daha açık bir ifadeyle, Arap ülkelerinde temsili demokrasinin tam anlamıyla işlerlik kazanması, muhalif hareketlerin özellikle de "ehlileşmemiş" görece radikal İslami örgütlerin Batılı liberal değerlerle tam bir zıtlık içinde hareket etmeleri sonucunu doğurabilirdi. Böyle bir durumda ise, piyasa ekonomisinin işlediği, Batı karşıtı bir politik zeminde ilerlemeyen ve (asgari) demokratik ilkeleri koruyan ve kurumsallaştıran bir siyasal hareketin/partinin varlığı, Arap dünyasındaki İslami hareketlere -sisteme eklenmelerini konusunda- bir yol haritası çizebilirdi.

İşte bu tartışmalar sürerken, 2001’de el-Kaide’nin ABD’de gerçekleştirdiği terör eylemleri sonucunda, ABD radikal İslam’a karşı küresel bir savaş başlatırken, işbirliği yapılabilecek unsurlar olarak ılımlı İslami hareketler ön plana çıkmaya başladı. İlimli İslami hareketlerle olası bir işbirliği, radikal İslami hareketlerin önünü kesebilir, ılımlıların ise sistem içine çekerek bölgedeki Batı çıkarlarının tehlikeye girmesini önleyebilirdi. Bu noktada, Arap ülkelerine oranla demokrasi deneyimi çok daha köklü bir geçmişe sahip olan Türkiye örneği ön plana çıktı. Türkiye, 2004’te İstanbul’daki NATO Zirvesi’ne katılan ABD Başkanı George W. Bush tarafından Müslüman dünyasının demokratikleştirilmesi projesinin bir parçası olarak tanımlandı (Altunışık, 2005: 46; Parlar Dal ve Erşen, 2014: 268). Hatta Savunma Bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz ve Ulusal Güvenlik danışmanı Condoleezza Rice radikal İslami hareketlere alternatif olarak Türkiye’de kurumsallaşacak bir ılımlı İslam modeline işaret ettiler (Parlar Dal ve Erşen, 2014: 268).⁴ AKP tam da bu sürecin devamında iktidara gelerek hem ekonomik liberalleşmeyi ve siyasal alandaki şeffaflaşmayı sağlayacak hem de İslami ilkeler ile demokrasiyi buluşturabilecek ve bu anlamda da Arap dünyasının dönüşümünde öncü rol oynayabilecek önemli bir post-İslamcı hareket/parti olarak ortaya çıktı.⁵ Nitekim, 2002’de AKP’nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye’nin İslamiyet’le demokratik ilkelerin uzlaşabileceği ve neo-liberal kapitalizmin ihtiyaçları çerçevesinde hareket edebilen bir ülke olarak Arap dünyasının demokratikleşmesinde bir rol model oluşturabileceğine ilişkin tartışmalar yerli ve yabancı literatürde kendisine büyük bir yer edindi (Taşpınar, 2003; Fuller, 2004; Altunışık, 2005; Kireççi, 2013; Kireççi, 2014). Dolayısıyla, AKP

4 Türkiye modeline ilişkin tartışmalar AKP’nin iktidara gelmesinden çok daha önce, temelde Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının ardından eski Sovyet coğrafyasında ortaya çıkan güç boşluğunun ABD’nin müttefiki Türkiye tarafından doldurulması gerektiğine ilişkin ABD merkezli bir siyasetin uzantısı olarak ortaya çıkmıştı. Örneğin, Graham Fuller ve Ian Lesser, “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar Türk dünyası” fikrini ortaya atarak Türkiye’deki karar vericilerin dikkatini bu yöne çekmeye çalışmışlardı (Fuller ve Lesser, 1993; Uzgel, 2009: 361). Nitekim, bu söylem 1990’larda Türk dış politikasının gündemine oturmuştu.

5 Post-İslamizm kavramını tartışmaya sokan en önemli isim şüphesiz Asef Bayat’tır. Post-İslamizmi bir proje olarak ele alan Bayat’a göre, alternatif bir modernite anlayışı sunma kapasitesine sahip, demokrasi ile İslami ilkeleri buluşturan post-İslamist hareketler reformist bir karaktere bürünerek sistem içinde hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu açıdan da siyasal sistemi Şeriat ilkeleri temelinde dönüştürmeyi hedefleyen radikal İslami hareketlerden önemli bir farklılık gösterirler. Bayat, post-İslami hareketlere örnek olarak Fas’taki ve Türkiye’deki Adalet ve Kalkınma Partilerini, 1990’larda İran’da ortaya çıkan Yeşil Hareketi’ni, Endonezya’daki Refah ve Adalet Partisi’ni göstermektedir (Bayat, 2011).

dönemini sadece Türkiye'nin dönüşümü temelinde değil, Arap dünyasının uluslararası kapitalizme tam anlamıyla eklenmesinin ve otoriter rejimlerin dönüştürülmesinin hedefi bağlamında daha geniş bir perspektiften okumak gerekir. Gerçekten de, 2000'ler boyunca AKP -Batı bağlantısını göz ardı etmeksizin- dış politikasının yönünü Arap dünyasına çevirerek ve bölge ülkeleriyle siyasal, ekonomik ve kültürel işbirliği alanları yaratarak uluslararası sistemin talepleriyle koordineli bir şekilde Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik bir açılım başlattı. Daha önce de değinildiği gibi, “yeni” dış politikanın uygulanabilirliğine ilişkin kırılma noktası ise Arap Baharı'yla birlikte ortaya çıktı. Bu noktada, ilk olarak Arap Baharı öncesi dönemdeki ilişkilerin niteliğini ele almak yerinde olacaktır.

2. Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika: Arap Baharı Öncesi Dönem

Arap Baharı öncesi dönemde AKP, uluslararası sistemin ve bölgesel konjonktürün izin verdiği ölçüde Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkilerini yeniden tanımladı. Ecevit hükümeti döneminden (1999-2002) devralınan komşu ülkelerle ilişkileri iyileştirme siyaseti devam ettirilerek, Davutoğlu (2001) tarafından “komşularla sıfır sorun” olarak tanımlanan politika çerçevesinde özellikle Suriye ve Irak'la olan sorunlar giderilmeye çalışıldı. Bunun yanı sıra, bölgeye yönelik yoğun bir ekonomik açılım da başlatıldı. ABD işgalinden sonra Irak'ın yapılandırılmasında aktif bir görev alan Türkiye, 1998'de Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra ikili ilişkilerin görece istikrara kavuştuğu Suriye'yle de su, terör ve Hatay sorunlarını kısmen hallederek Ortadoğu açılımının ilk ayağını bu iki ülke üzerinden oluşturdu. İçeride Anadolu sermayesinin talepleriyle örtüşen bölgeye yönelik ekonomik açılım,⁶ Suriye ve Irak dışındaki Arap ülkeleriyle de artan ticaret hacmi ve çeşitli kültürel işbirliği anlaşmalarının imzalanmasıyla desteklendi. Dolayısıyla, 2000'ler Türkiye ekonomisinin önemli bir atılım gerçekleştirdiği, bölge ülkeleriyle olan ticaret hacminin arttığı bir dönem oldu. AKP'nin Arap dünyasıyla ilişkilerinin ana ayağını komşu ülkeler, yani Ortadoğu oluşturmasına rağmen, 2000'lerin başından itibaren Kuzey Afrika'ya yönelik ekonomik bir açılımın da başladığını görmek mümkündür.

Kuzey Afrika açılımına imkan tanıyan gelişme ise, 1995'te AB tarafından Avrupa-Akdeniz Ortaklığı adıyla başlatılan Akdeniz ülkeleriyle beraber 5 Kuzey Afrika ülkesini (Fas, Cezayir, Libya, Tunus, Mısır) de içeren

6 AKP'nin iş dünyasıyla olan bağlarını ele alan ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini bu minvalde analiz eden bir çalışma için bkz. Tür, 2011.

girişim olmuştu (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009: 404). Ekonomik açıdan, Akdeniz Havzası'nda 2010 yılına kadar serbest ticaret bölgesi oluşturmayı hedefleyen bu girişim, bölgede demokratik kurumların işleyebileceği, insan haklarının korunacağı, hukukun üstünlüğüne dayalı bir siyasal yapının inşa edilmesiyle de el ele gidecekti. AB, bu entegrasyon sürecini bir adım daha ileriye taşımak ve derinleştirmek için 2003'te Avrupa Komşuluk Politikası programını başlattı. Kuzey Afrika ülkelerinin Avrupa ekonomisine entegre edilmesi ve bölgede çok partili hayata geçiş, sivil toplumun güçlendirilmesi, demokratikleşmenin sağlanması gibi siyasal adımların atılmasını da amaçlayan bu süreç, Türkiye'nin de Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirebilmesinin önünü açtı. Nitekim, bu süreçte Türkiye Gümrük Birliği'ne dahil olduğu için AB'yle aynı şekilde Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'e kıyaslı olan ülkelerle benzer anlaşmalar imzaladı.

Yukarıda anılan gelişmelerin etkisiyle, 2003'ten itibaren Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya yönelik açılımı büyük bir ivme kazandı. 2004 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Cezayir ziyareti sırasında, Cezayir başbakanı Abdülaziz Bouteflika, ülkenin yeniden yapılandırılmasında Türk şirketlerine öncelik tanınacağına sözünü verdi (Nazlı, 2005). 2004 yılında Tunus'la bir serbest ticaret anlaşması imzalandı ve ertesi yıl başbakan Erdoğan ülkeye bir ziyaret gerçekleştirdi. 2006'da Fas-Türkiye serbest ticaret anlaşması yürürlüğe girdi. Bunun yanı sıra, Libya ile ticaret hacmi yükselirken, Türk şirketler Libya'da artan oranda faaliyette bulunmaya başladılar ve Libya'da yaklaşık 20.000 Türk vatandaşı yaşar hale geldi. Kuzey Afrika ülkeleri arasında Türkiye'yle ticaretin sınırlı kaldığı tek ülke Mısır oldu (Nazlı, 2005). Bu noktada, Mısır'ın tarihsel olarak bölge siyasetinin şekillendirilmesi açısından Türkiye'nin en büyük rakibi olduğunu vurgulamak gerekir. Geçmiş 1950'lere kadar götürebilecek bu tarihsel rekabet, ancak 2012'de Mısır'da Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesiyle son erecek ve iki ülke arasında 3 Temmuz 2013 Mısır darbesine kadar sürecek olan bir işbirliği zemini doğacaktır. Fakat, yukarıda da değinildiği gibi, henüz Hüsnü Mübarek iktidardayken, Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya yönelik ekonomik açılımının tam anlamıyla gerçekleştirilemediği ülke Mısır olmuştur. Özellikle Mısır örneğinde görüldüğü gibi Kuzey Afrika ülkeleriyle ekonomik ilişkiler istenilen boyuta ulaşmadıysa da, 2000'ler boyunca bölge ülkeleriyle olan ticaret hacminin istikrarlı bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Örneğin, 2003'te Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri Türkiye'nin ticaret hacminde yüzde 8,9'luk bir paya sahipken, bu oran 2007'de yüzde 10'a, 2010'da yüzde 17,16'ya ulaşmıştır (Tür, 2011: 592).⁷

7 Türk dış politikasını "ticaret devleti" tanımlı ekseninde ele alan bir çalışma için bkz. Kirişçi ve Kaptanoğlu, 2011.

Ticari ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra, AKP Filistin sorununa taraf olan Arap devletleriyle İsrail arasında yürütmeye çalıştığı arabuluculuk girişimiyle de bölgede söz söylemeye muktedir bir güç olduğunu ispat etmeye yönelik adımlar attı. Henüz İsrail'le ilişkilerin gerilmediği dönem, Türkiye'nin Orta Doğu'da "yumuşak güç"e dayalı bir arabulucu aktör olarak ortaya çıktığı altın yıllar oldu (Özel ve Özkan, 2015: 2). Bununla paralel şekilde, Kuzey Afrika'yı da kapsayan Arap ülkeleriyle ilişkiler devletlerin egemen eşitliğine dayanan Vestfalyan düzen bağlamında şekillendi (Öniş, 2014: 208). 2000'lerin ilk yarısında AKP'nin doğrudan bir model dayatması olmaksızın ilişkilerin gelişimine ve işbirliği alanlarının artmasına odaklanan bir hat üzerinden dış politikasını oluşturduğunu söylemek mümkündür.

2000'lerin ikinci yarısından itibaren ise, AKP'nin Arap dünyasındaki sorunlara ilişkin çözüm üretebilen bir bölgesel güç olabilmek için bu ekonomik işbirliğine farklı mekanizmalar ekleyerek bölgedeki etkisini derinleştirmeye çalıştığının altını çizmek gerekmektedir. Daha önce değinildiği gibi, Filistin sorununda önce arabuluculuk rolü oynaması, 2008 sonrasında ise İsrail'le ilişkilerin tamamen kopmasının ardından özellikle Başbakanın söyleminde yer bulan Filistin'e atıfla "Türkiye'nin mazlum halkların yanında olduğu" şiarı zamanla Erdoğan'ın Arap halkları nezdinde giderek prestij kazanmasına vesile oldu.⁸ Bu konjonktürde, içeride Osmanlı İmparatorluğu mirasına atıfla "Arap dünyasına liderlik" etme potansiyeline sahip "büyük Türkiye" propagandası yürütülürken, Arap halkları nezdinde Türkiye'nin itibarının yükseldiğini ortaya koyan analizler ve çalışmalar da dolaşıma sokuldu. Örneğin, TESEV tarafından Ortadoğu ülkelerinin büyük kısmında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle ve anketlerle desteklenen saha araştırmasına dayalı "Ortadoğu'da Türkiye Algısı-2010" başlıklı raporda, "Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri için bir model olabileceğine" ve "Türkiye İslam ve demokrasinin başarılı bir

8 Tarihsel olarak Arap dünyasına liderlik edebilmenin ana koşullarından birisinin, söylem düzeyinde de olsa İsrail karşıtlığına ve bu vesileyle Filistin halkının mücadelesine vurgu yapılması olduğu söylenebilir. Nitekim, 1950'ler ve 60'larda Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır'ı Arap dünyasının liderliğine oturtan unsur bu söylem üzerinden geliştirdiği siyasettir. Daha sonra dönem dönem benzer bir söylemin Saddam Hüseyin tarafından da kullanıldığı, fakat başarısızlıkla sonuçlandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, bölgeye lider/model olabilmek açısından Filistin vurgusu/retoriği işlevsel görünmektedir. AKP'nin, özellikle de Erdoğan'ın söz konusu hat üzerinden yürüttüğü siyaset, bu "geleneğin" iyi bir okumasının yapıldığına ilişkin bir işaret olarak değerlendirilebilir. Fakat İsrail'le ilişkilerin kopmasının ardından, arabulucu bir aktör olma ihtimalini kaybeden Türkiye'nin bölgede yumuşak güç enstrümanlarını kullanarak etkin olma olasılığını yitirdiğini de vurgulamak gerekir.

birleşimidir” ifadesine katılanların yüzde 66 olduğu, “Türkiye Ortadoğu’da daha büyük bir rol oynamalıdır” diyenlerin oranının ise yüzde 78 olduğu belirtiliyordu (Akgün vd., 2011: 12).⁹ Hükümet yetkililerinin söylemlerine de sirayet ettiği şekliyle Türkiye sadece kendi iradesinin sonucu olarak değil, bölge halklarından gelen güçlü talep nedeniyle de Arap dünyasında daha aktif bir rol oynamalıydı. Dolayısıyla, Türkiye’nin 2010 yılı itibarıyla Arap dünyasındaki prestijinin daha önce dönemlere kıyasla muazzam bir artış yakaladığı ve bu prestij de Arap halklarının talepleriyle örtüşmeden kaynaklandığı görülmektedir. Türkiye tam da bu noktada, yoğunluklu olarak Filistin sorunu konusundaki tutumunun neticesinde elde ettiği prestijini, Arap Baharı’yla birlikte ortaya çıkan yeni bölgesel konjonktürde fırsata çevirme şansı yakaladı. Gerçekten de Arap Baharı’yla birlikte Tunus, Mısır ve Libya’da ortaya çıkan rejim değişiklikleri ve akabindeki demokrasiye geçiş süreçlerinde Türkiye’nin bir model olarak sunulabileceği bir zeminin ortaya çıktığını gözlemek mümkündür. Fakat AKP -2000’lerin ilk yarısından farklı olarak-Arap Baharı sürecinde ve sonrasında izlediği politika ile kendisini artık arabulucu aktör yerine “düzen kurucu aktör” olarak tanımlamaya başlayacaktır (Özel ve Özkan, 2015: 3). Dolayısıyla, 2010 sonrasında yumuşak güç enstrümanlarının terk edileceği, bölgenin yeni “emperyal” gücü olma gayesinin Arap ülkeleriyle ilişkileri çıkmaza sokacağı yeni bir dönem başlayacaktır.¹⁰

3. Bir Kırılma Noktası Olarak Arap Baharı: Türkiye/AKP Modelinin Düşüşü

2010 yılının Aralık ayında Tunus’ta “ekmek, özgürlük ve toplumsal adalet” talebiyle başlayan ve otoriter Zeynel Abidin Bin Ali rejimini hedef alan

⁹ Yalnızca kamuoyu araştırmasına ve nicel verilere dayanan saha araştırmalarına getirilen eleştirilerin kapsamlı bir analizi için bkz. Yapıcı, 2015.

¹⁰ Balkanlarda uygulanmaya çalışılan yeni-Osmanlılık politikasının da benzer şekilde sonuçlandığını söylemek mümkündür. AKP bölgedeki Osmanlı algısını düzeltmek için etkin kampanyalar düzenlemiştir; örneğin, Kosova’nın tarih ders kitaplarında yer alan Osmanlı geçmişiyle ilgili olumsuz ifadelerin silinmesini talep etmiş, Arnavutlar arasında yoğun olarak gözlemlenen Osmanlı karşıtlığını dengeleyebilmek için Arnavutluk merkezli Osmanlı çalışmalarını desteklemiştir. Fakat bölgede yeni-Osmanlılığı olumlayan kitleler olduğu gibi bu yaklaşıma olumsuz değer yargılarıyla yaklaşan kitleler de olmuştur. Dolayısıyla, AKP’nin söz konusu politikasının bölgenin tamamında karşılık bulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Yeni-Osmanlılığın hedef kitle üzerindeki en önemli sonucu ise, kitle içindeki kimlik ayrımlarını keskinleştiren bir paradigma haline dönüşmüş olmasıdır (Yapıcı ve Yapıcı, 2014: 92-97).

kitlesel ayaklanmalar ve protestolar, kısa sürede Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin büyük bir kısmında etkisini hissettirmeye başladı. Özellikle, protestolar sonucunda Bin Ali'nin 15 Ocak 2011'de istifa etmek zorunda kalması, diğer Arap ülkelerindeki muhaliflerde eski rejimlerin tasfiye edilmesinin mümkün olabileceğine ilişkin bir umut doğurdu. Ocak 2011'den itibaren Mısır, Şubat'ta Libya ve devam eden süreçte Yemen, Umman, Suriye gibi Arap ülkeleri rejim karşıtı benzer kitlesel protesto eylemleriyle karşı karşıya kaldılar.

Tunus ve Mısır'da Bin Ali ve Hüsnü Mübarek rejimlerinin görece yumuşak bir geçişle tasfiye edilmesi, buna karşılık Libya'nın bir iç savaşa sürüklenmesi ve Muammer Kaddafi'nin ancak uluslararası bir operasyonla iktidardan düşürülmesiyle her üç ülkede de yeni rejimlerin inşa süreci başladı. Fas ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerinde de küçük çaplı protesto gösterileri gerçekleştiyse de mevcut rejimlerin aldığı önlemler, bu iki ülkedeki ayaklanmaların topyekûn bir değişime yol açmalarını engelledi. Örneğin, Cezayir Ocak 2011'de temelde kırsal kesimde ortaya çıkan ve gelir adaletsizliği ile yoksulluğun tetiklediği protestolara sahne olmaya başladı. Bunun üzerine, hükümet temel gıda maddelerinde indirim giderek ve çeşitli anayasal reformlar gerçekleştirerek protestoların önünü kesebildi (Volpi, 2013: 107). Bunun yanı sıra, Şubat 2011'de hem seküler hem de İslami unsurların ortaklaşa olarak anayasal monarşi talebi ekseninde yürüttükleri protestolar Fas'ın da gündemine oturdu. Fakat Fas Kralı VI. Muhammed yeni anayasal düzenlemeler gerçekleştirerek ve güvenlik güçleri üzerindeki kontrolünü arttırarak protestoların önünü kesmeyi başarabildi (Hinnebusch, 2015: 25).

İlk etapta, Kuzey Afrika'da ortaya çıkan bu büyük altüst oluş, AKP için 2000'lerden itibaren hazırlığı yapılan bölgeye model olma iddiasının/ihtimalinin gerçekleşebileceği uygun bir zemin yaratmış gibiydi. Çünkü değişim talebi Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi'nde olduğu gibi dışarıdan değil, ülkelerin kendi içlerindeki muhalif hareketlerden geliyordu. Dolayısıyla, bölge halklarının talebiyle örtüşmeyen bir dayatma söz konusu değildi. Aksine, ılımlı İslam'ın demokrasiyle uzlaşabileceği, hızlı ekonomik büyümenin sağlanacağı AKP modelinin Kuzey Afrika'ya yerleşmesi, bölge devletlerinin tabandan gelen talepleriyle bir ihtimal olmaktan çıkarak adeta gerçekliğe bürünmüşe benziyordu.

Bunun yanı sıra, her ne kadar Arap Baharı'nın başlangıcına rengini veren İslami hareketler olmasa da siyaset yasaklarının kalkması, adil ve demokratik seçimlerle belirlenecek parlamenter yapıların oluşturulması aşamasına geçildiğinde Müslüman Kardeşler ve en-Nahda gibi İslami hareketlerin iktidara gelmeleri en büyük olasılıktı. Bu durumda, İslami unsurların sistem içine çekilerek ılımlılaştırılması, Batılı liberal demokratik ilkelerle buluşturulması ve bölgedeki neo-liberal dönüşümü sırtlanmaları zemininde Türkiye önemli bir

model olarak sunulabilirdi. Özellikle, Mısır'da 25 Ocak 2011'de başlayan protestolar şiddetlendikçe, uluslararası kamuoyunda Mısır'ın izleyeceği olası yol haritasının Türkiye deneyiminden ilham alması gerektiği vurgulanmaya başlandı (Thomas, 2011). Türkiye de bu uzlaşmayı doğrulayacak şekilde bölgeye yönelik dış politikasını daha da aktif hale getirme çabası içerisine girdi.

Aslında, Arap Baharı'nın ilk etapta Türkiye karar vericilerinde bir ikilem yarattığını söylemek mümkündür. Örneğin, henüz ayaklanmalar Tunus'la sınırlıyken, AKP sessizliğini korumuş ve doğrudan bir pozisyon almaktan kaçınmıştı. Fakat Mısır'da başlayan ve ülkenin neredeyse tümünü etkisi altına alan eylemler, bu sürecin tek bir Arap ülkesiyle sınırlı olmadığını, özellikle Mısır'a sıçradıktan sonra da diğer Arap ülkelerindeki protestoları tetikleme olasılığına sahip olduğunu gösterdi. Bu noktadan sonra, Erdoğan Mısır konusunda Tunus'a oranla daha aktif bir politika hattı belirledi; 1 Şubat 2011'de yaptığı konuşmada “Mübarek'in halktan gelen değişim taleplerini tereddütsüz karşılaması gerektiğini” vurguladı (Cumhuriyet, 2011).

AKP'nin bölgeye model olma çabasının yanı sıra, 2002'den bu yana bölge ülkeleriyle geliştirilen ekonomik ilişkilerin devamlılığı hedefinin de Arap Baharı sırasındaki dış politika yapım sürecinde etkisi olduğunun altını çizmek gerekir. Bu açıdan Türkiye yeni kurulacak rejimlerle ilişkiye geçerek bölge ülkelerindeki ekonomik çıkarlarını muhafaza etmeliydi. Dolayısıyla, hem ivme kazanmış ekonomik ilişkilerin korunması hem de Tunus ve Mısır başta olmak üzere Arap dünyasındaki demokratikleşme süreçlerinde etkin bir rol oynanması hedefi, Arap Baharı sonrası AKP dış politikasına damgasını vurdu.

Mısır konusunda görece erken bir dönemde toplumun muhalif unsurlarından yana tavır alan Türkiye, Libya'da ayaklanmalar silahlı bir mücadeleye ve iç savaşa evrilince mütereddit bir tutum sergileyerek ilk ciddi sınavını verdi. BM Güvenlik Konseyi, Arap Birliği tarafından da desteklenen Libya muhaliflerin uluslararası operasyon çağrısına 1973 sayılı karar ile onay verdi. Muammer Kaddafi'yi tasfiye etmek için gerçekleştirilecek bu müdahalenin gündeme gelmesinin ardından, Erdoğan tarafından yapılan ilk açıklama “NATO'nun Libya'da ne işi var?” oldu (NTV, 2011). Türk şirketlerinin Libya'daki yatırımları ve ülkede yaşayan Türk vatandaşlarının çokluğu, Türkiye'yi ilk etapta Libya konusunda zora sokmuş bulunmaktaydı. Fakat Erdoğan'ın söz konusu söylemi uluslararası ve bölgesel alanda hiçbir karşılık bulmadığı gibi, Türkiye'nin uluslararası koalisyonun dışında kalmasına yol açabilir ve Libya'daki ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokabilirdi. Dolayısıyla, Türkiye hemen geri adım atarak Libya konusundaki dış politikasını değiştirdi; BM ve NATO kuralları çerçevesinde koalisyona katılmayı tercih etti. Libya muhaliflerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar attı. Bundan sonra, Libya'dan çıkardığı derslerle dış politikasını yeniden formüle eden Türkiye, bu kritik dönüşüm sürecinde etkin bir rol oynayarak, Arap dünyasındaki nüfuzunu

daha da arttırmaya çabaladı (Yeşilyurt, 2013: 426). Fakat ilerleyen süreçte, yine de Türkiye'nin Libya'yla olan ilişkileri kronik bir çıkmazın içine girdi. Libya, operasyon sonrasında bir iç savaşa sürüklenirken, Türkiye Libya'daki İslami hareketleri destekleyerek bu iç savaşın taraflarından biri haline geldi. Uluslararası alanda tanınan Libya hükümeti, birçok kez Türkiye'yi Libya'daki "mücahidler"e silah yardımı yapmakla suçladı (National Interest, 2015).

Erdoğan, 12-16 Eylül 2011'de Arap Baharı'nın doğrudan etkilediği ve otoriter rejimlerin tasfiye edildiği Libya, Tunus ve Mısır'a bir dizi ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaretler, ayaklanmaların sonuç verdiği ve eski rejimlerin tasfiye edildiği üç ülkenin dönüşümünde Türkiye'nin etkin olma isteğinin sembolik bir göstergesi olarak okunabilir. Ziyaretler arasında ön plana çıkan ülke ise Mısır oldu. Mübarek'in tasfiyesinin ardından geçiş sürecini Mısır ordusunun yürüttüğü dönemde gerçekleştirilen bu ziyaret sırasında Erdoğan'ın "Mısır'a laik bir anayasa" tavsiyesi iktidara hazırlanan Müslüman Kardeşler hareketi tarafından bir hayli eleştirildi, Erdoğan'ın ifadesinin Mısır'ın iç işlerine karışmak anlamına geldiğinin altı çizildi (Al Arabiya, 2011). Erdoğan'ın Batılı bir kavram olan laikliğe yaptığı bu vurgu, Müslüman Kardeşlere ve Arap dünyasındaki çoğu İslami harekete sömürge dönemini hatırlattığı gibi,¹¹ Türkiye'den farklı olarak kuruluşundan itibaren böyle bir laiklik deneyimi yaşamamış Mısır'da tepkiyle karşılandı. Dolayısıyla, Türkiye modeli ilk darbeyi Erdoğan'ın Mısır'daki süreci yanlış okuması üzerinden aldı. Yine de bu "gerginlik" AKP'nin Müslüman Kardeşler ile daha sonra kuracağı ilişkileri zedeledi. Nitekim, Mısır devriminin ertesinde siyaset yasağının kalkmasıyla Hürriyet ve Adalet Partisi¹² adıyla bir parti kuran Müslüman Kardeşlerin

11 Bölgedeki İslami hareketlerin çoğunluğuna göre, laiklik ve sekülerizm gibi kavramlar hem Batı'dan ithal edilen kavramlardır hem de ateizmle aynı anlama gelmektedir. Aynı zamanda bu kavramlar Batılı devletlerin bölgedeki sömürgeci geçmişlerini hatırlatmaktadır. Örneğin, en-Nahda hareketi, sekülerizm kavramından imtina ederek, dini inancın kişinin kimliğinin temelini oluşturduğunu fakat bu kimliğin politika yapım sürecinin ana gövdesi olamayacağını ifade eden "sivil devlet" kavramını dolaşıma sokmuştur (Gerges, 2013: 397). Bu yüzden de rejim tartışmalarında Erdoğan'ın ifade ettiği türden bir laiklik çerçevesinin kullanılması söz konusu İslami hareketler açısından mümkün görünmemektedir.

12 Bu noktada, Hürriyet ve Adalet Partisi ismindeki "adalet" vurgusunun AKP'nin açılımındaki adalet sözcüğüne göndermede bulunduğu açıktır. Fakat Türkiye ve Mısır'daki İslami hareketlere isim konusunda ilham veren hareketin asıl olarak Fas'ta kurumsallaştığının altını çizmek gerekmektedir. Nitekim, Fas'taki İslami hareketin 1990'ların ortasında Adalet ve Kalkınma Partisi adıyla siyaset sahnesinde yer almaya başladığı bilinen bir gerçektir. Türkiye'de AKP'nin Fas'tan daha sonra kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda, ilk etapta Fas'taki İslami hareketin Türkiye'nin AKP'sine ilham verdiğini söylemek mümkündür. Fakat bunun da

2012’de iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye ile Mısır arasında büyük oranda bir yakınlaşma ortaya çıktı. Örneğin, Muhammed Mursi Eylül 2012’de AKP’nin 4. Olağan Büyük Kongresi’ne katılmak için Türkiye’ye gelerek, hükümete Tahrir devrimine verdikleri destekten ötürü teşekkür etti ve bütün Mısır halkının Türkiye’ye hayran olduğunu belirtti (CNNTÜRK, 2012). Ayrıca, Mursi’nin bu ziyareti sırasında Türkiye’nin Mısır’a 1 milyar dolar aktarmasını öngören kredi anlaşması imzalandı (Hürriyet, 2012).

Yukarıda anılan Kuzey Afrika gezisinin bir durağı da Tunus oldu. Tunus ziyaretinden kısa bir süre sonra, en-Nahda hareketinin lideri Raşit Gannuşi, verdiği bazı mülakatlarda AKP modelinin İslami ilkelerle demokrasinin uzlaşabileceğini göstermesi açısından kendileri için önemli bir örnek teşkil ettiğini dile getirdi. Gannuşi Türkiye ile Tunus arasındaki ortaklıklara işaret ederek, İslam ve moderniteyi uzlaştıran Türkiye’nin Tunus’un ulaşmak isteyeceği bir rol model olabileceğinin altını çizdi (Today’s Zaman, 2011). Gannuşi’nin Arap Baharı sonrasında Tunus’ta gerçekleştirilecek ilk demokratik seçimlerden hemen önce AKP modeline yaptığı bu vurgunun Batı’ya verilmiş bir mesaj olduğu düşünülebilir. Yani, en-Nahda’nın İslami bir gelenekten geliyor olmasına rağmen, tıpkı AKP gibi sistem içinde hareket etme iradesinde olduğunun bir işareti olarak okunabilir. Fakat ilerleyen süreçte Gannuşi’nin AKP’ye yaklaşımının değişmeye başladığı görüldü. Örneğin, Gannuşi Mart 2013’te verdiği bir mülakatta, Türkiye örneğinden önemli dersler çıkardıklarını ama yine de böyle bir modeli tam anlamıyla ithal edemeyeceklerini dile getiriyordu (Abedin, 2013). Dolayısıyla, artık Gannuşi açısından Türkiye modelinin Tunus’a bire bir uyarlanması mümkün değildi. Bu argüman zamanla daha da güçlü bir şekilde dile vurgulanır oldu. Hem Mısır’da Müslüman Kardeşlerin toplumu ve siyasal alanı kutuplaştırma politikasının sonucunda gerçekleşen 3 Temmuz 2013 darbesi¹³ hem de Türkiye’nin Arap Baharı

ötesinde Fas, Türkiye ve Mısır’daki İslami hareketlerin siyasal parti olarak örgütlenmelerinde karşımıza çıkan isim benzerlikleri aynı zamanda ideolojik bir ortaklığa işaret eder gibidir.

- 13 Yaklaşık bir yıl süren Müslüman Kardeşler iktidarı süresince yaşanan gelişmeler, yeni bir toplumsal muhalefetin örgütlenmesine zemin hazırladı. Müslüman Kardeşlerin devrim sürecinde yer almış farklı unsurları ötekileştiren söylemi, yeni anayasa hazırlıklarının sadece İslami tandanslı partiler aracılığıyla yürütülmesi, Kiptiler başta olmak üzere azınlıkların yeni rejime yabancılaşmaları ve Mısırlıların ekonomik durumlarında herhangi bir iyileşme olmaması gibi temel sorunlar, kitlelerin bu kez Müslüman Kardeşlere karşı ortak bir platformda buluşmalarına neden oldu. Süregiden ve yaygınlaşan kitlesel protestolar sonucunda, siyasal alanı dolduracak herhangi bir homojen yapının yokluğundan dolayı, Mısır ordusu yeniden

ertesinde yaşadığı prestij kaybı, en-Nahda'nın söyleminde AKP modelinin Tunus'a ithal edilemeyeceği vurgusunu arttırdı. Örneğin, Gannuşi Mart 2015'te "Türkiye sizin için hala bir model mi?" sorusuna "bütün modellerden faydalanıyoruz, fakat kendimize özgü bir sistem oluşturmayı tercih ederiz" cevabını veriyordu (Pedziwiatr, 2015). Aslında Tunus, Arap dünyası içerisinde seküler geçmişi dolayısıyla Türkiye'yle en fazla benzerlik kurulabilecek ülkelerden biridir. Paralel biçimde, En-Nahda hareketinin AKP'yle benzer bir ideolojik zeminde bulunduğu da söylenebilir. Dolayısıyla, ilk bakışta Mısır'a oranla Tunus'ta AKP modelinin uygulanabilme şansının daha yüksek olduğu iddia edilebilir. Fakat Gannuşi'nin 2015'teki açıklamasından da anlaşılacağı üzere, eğer AKP modeli Tunus'ta uygulanamıyorsa, diğer Arap ülkelerinin bu modeli izlemeyeceğini varsaymak yanlış olmayacaktır (Torelli, 2012: 66).

En-Nahda'nın yukarıda ele alınan söylem ve siyaset değişikliğine yol açan dört ana gelişmeden bahsedilebilir. Birincisi, Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarına karşı gerçekleştirilen darbe, aynı ideolojik çizgide politika izleyen en-Nahda'nın da siyasal alandan tasfiye edilmesi ihtimalini doğurabilirdi. Bir anlamda, Mısır darbesi en-Nahda'nın Tunus siyasetinde uzlaşmacı bir dil kullanmasının, hatta ilerleyen dönemde Nida Tunus gibi seküler bir parti ile koalisyona girerek daha pragmatik bir siyaset ile kendisini var etmesinin önünü açtı. İkincisi, Mısır darbesinin hemen öncesinde Haziran 2013'te Türkiye'deki otoriterleşme hamlelerine karşı önemli bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkan Gezi protestoları "Türk demokrasisi" rüyasını neredeyse boşa çıkarmıştı. Bunun yanı sıra, özellikle Erdoğan tarafından cumhurbaşkanının yetkilerinin yeniden tanımlanması ve artırılması kapsamında dolaşıma sokulan başkanlık tartışmaları ve buna karşı yükselen muhalif sesler Türkiye'deki demokratik sistemin krize girdiğinin işaretiydi. Dolayısıyla, Türkiye modelinin ülke içinde yara aldığı bir dönemde bölge ülkelerine örnek olarak sunulması imkansız hale gelmeye başlamıştı. Üçüncüsü, AKP 2000'lerdeki Arap devletleriyle eşitler arası bir ilişki üzerinden yürüttüğü dış politikasını değiştirerek, özellikle Mısır darbesine verilen tepkide daha net bir şekilde görüleceği gibi bölgesel sorunları Türkiye'nin iç meselesi haline getirerek/yorumlayarak daha "agresif" bir politik hatta ilerlemeye başladı. Bu da bölge ülkelerini Türkiye'ye yabancılaştıran bir durum yarattı. Son olarak, Aralık 2014'te yapılan parlamento seçimlerinden farklı seküler muhalif unsurların bir araya geldiği Nida Tunus partisi birinci olarak çıktı. Bu gelişme, en-Nahda'nın ılımlılaşmasında ve kutuplaştırma siyaseti yerine uzlaşma vurgusuna kaymasında önemli bir faktör oldu. Nitekim, Nida Tunus ile en-

siyasal alandaki yerini alarak 3 Temmuz 2013'te yönetime el koydu (Özkoç, 2014: 52).

Nahda'nın kurduğu koalisyon İslamcılarla sekülerleri bir araya getirdi. Bu noktada, en azından Tunus örneğinde, işleyen bir temsili demokrasinin toplumun farklı unsurlarını bir arada tutabilecek bir uzlaşma temelinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan da Tunus'un AKP'nin tahayyül ettiği Türkiye modelinden farklılaştığı görülmektedir.

AKP imgesinin/imağının Kuzey Afrika'da çökmeye yüz tuttuğu bir süreçte, Türkiye bölge gelişmelerine müdahil olma çabasını devam ettirdi. Gezi protestoları ülke çapında kitleselleşmeye devam ederken, Erdoğan 3-6 Haziran 2013 tarihleri arasında önceden planlanan Fas, Cezayir ve Tunus ziyaretini gerçekleştirdi. Aslında, böylesine kritik bir süreçte, Kuzey Afrika ziyaretinin ertelenmemiş olmasının Gezi eylemlerinin başlangıcından itibaren toplumu kutuplaştırıcı bir söylem kullanan Erdoğan'ın ülkeden uzaklaşmasını sağlamak ve bu süre zarfında toplumsal muhalefeti yatıştırmaya çalışmak hedefiyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, ziyaretin ilk durağı Fas'ta, Kral VI. Muhammet'in Erdoğan'la görüşmeyi kabul etmemesi Türkiye modelinin içeride olduğu gibi dışarıda yara aldığı önemli bir diğer işaretiydi (Al Monitor, 2013). Çünkü bu sembolik durum, Fas yönetimi tarafından AKP'nin bölge siyasetini sadece İslami tandanslı hareketler üzerinden yürütmesine yönelik bir eleştiriye de işaret etmiş gibidir. Nitekim, bunun Fas'taki örneği Adalet ve Kalkınma Partisi (PJD)'dir. Erdoğan PJD'nin lideri ve ülkenin başbakanı tarafından kabul edilmiş, dolayısıyla sadece Fas'taki İslami örgütlenme ile iletişim içerisine girebilmiş; oysa Fas Kralı ile bir görüşme gerçekleşmemiştir.

Fas'ta yaşanan krizin ardından, Türkiye, 3 Temmuz 2013'de Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarına karşı gerçekleştirilen askeri darbeye birlikte Kuzey Afrika'daki en önemli müttefikini kaybetti. Başta dönemin başbakanı Erdoğan olmak üzere, hükümet kanadının önemli isimleri darbenin anti-demokratik niteliğine vurgu yaptılar. Süreç ilerledikçe AKP hükümetinin verdiği tepkinin dozu giderek arttı. Mısır'daki darbe, araçsallaştırılarak bir iç politika meselesi haline getirilirken, Davutoğlu 28 Şubat benzerliğine dikkat çekti.¹⁴ Müslüman Kardeşler iktidarıyla beraber, Türkiye ile Mısır arasında 20. yüzyılda eş benzeri görülmemiş bir siyasi yakınlık kurulduğu düşünülürken, böylesi önemli bir müttefikin kaybı elbette dış politika açısından bir hezimet olarak algılanabilirdi. Oysa burada kritik olan nokta, Mısır darbesinin bir ay

14 Davutoğlu'nun Mısır'daki askeri darbeye ilişkin açıklaması şöyledir: "Mısır'daki en önemli şey, şu meşruiyet meselesi. Bu darbe ile Mısır'dan en fazla oy almış bir siyasi hareket ve bir lider gayri meşru ilan edilmek isteniyor. Yani bir anda meşru siyasal alanın dışına itiliyor. Bizim 28 Şubat'a bir anlamda çok benziyor" (Internethaber, 2013).

öncesinde Gezi protestolarıyla birlikte AKP iktidarına yönelik geniş kapsamlı bir toplumsal muhalefetin ortaya çıkmış olması ve ilk defa AKP'nin demokratikleşme, insan hakları, basın özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükler karnesine ilişkin bir meşruiyet krizinin patlak vermesiydi. Erdoğan ve hükümet Gezi eylemlerine orantısız bir polis gücüyle müdahale ederken, eylemcilere karşı kendi seçmen tabanını seferber etmeye yönelik girişimlerde de bulundu. Bu süreçte Mısır darbesi hükümet açısından bulunmaz bir fırsat yarattı. Mısır darbesinin protesto edilmesi için seferber edilecek kitle, bir anlamda AKP'nin toplumsal tabanıydı. Dolayısıyla, Mısır darbesi ertesinde hükümet tarafından desteklenen “Rabia protestoları”, Gezi’de ortaya çıkan muhalefete karşı AKP’nin toplumsal gücünün gösterilmesinde önemli bir araç olarak kullanıldı. Fakat, AKP’nin iç politika etkisiyle Mısır konusunda takındığı bu agresif dış politika, Mısır’daki yeni rejimle Türkiye ilişkilerini tamamen kopma noktasına getirdi. 23 Kasım 2013’te Türkiye’nin Kahire büyükelçisi Müslüman Kardeşler örgütüne yardım ettiği gerekçesiyle *persona non grata* ilan edildi (CNN, 2013). Buna Türkiye de benzer bir şekilde karşılık verdi. İlerleyen süreçte, Türkiye-Mısır ilişkileri gergin bir zeminde ilerlemeye devam etti.

Nihayetinde Mısır’da Müslüman Kardeşler’in tasfiyesi ve Mısır-Türkiye ilişkilerinin kopması, Tunus’ta İslami hareketin bir koalisyon ortağı olarak sisteme entegre edilmesi, Libya’da devam eden iç savaş ve bölünmüşlük durumu AKP modeli tartışmalarını rafa kaldırmış görünmektedir. Arap Baharı’ndan etkilenen her bir Kuzey Afrika ülkesinin kendi içsel dinamiklerinin etkisiyle farklılaşan geçiş süreçleri, AKP modelinin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmışa benzemektedir.

Sonuç

AKP’nin 2010 yılının sonuna kadar olan süreçte uluslararası sistemin ve Arap dünyasındaki bölgesel yapının çizdiği sınırlar içerisinde hareket ederek iç ve dış politikada yakaladığı “başarı”nın özellikle Arap Baharı’yla bölgedeki dengelerin değişmesi sonucunda ve içeride gittikçe otoriterleşme eğilimi gösteren iç politika hamleleriyle çöküşe geçtiğini tespit etmek gerekir. Oysa Arap Baharı özellikle Kuzey Afrika ülkelerinin önemli bir kısmında dönüştürücü bir etkide bulunmuşken ve demokratikleşme süreciyle İslami hareketleri iktidara taşımışken, Türkiye belki de bölgeye model olabilme konusunda tarihi bir fırsat yakalamıştı. Nitekim, ilk etapta Libya’daki kısa süreli çekimserliğini bir yana bırakırsak Türkiye’nin Mısır ve Tunus’taki dönüşümlerin rotasını belirleyebilecek bir aktör olabileceğine ilişkin bir konsensüs de doğmuştu. Fakat her bir ülkenin kendi koşullarıyla şekillenen demokratikleşme süreçleri farklılaştıkça, Türkiye’nin bölgedeki gelişmelere verdiği dış politika refleksinin ivmesi başarısızlığa doğru kaymaya başladı. Bu

başarısızlığın ortaya çıkışında AKP'nin Arap Baharı sonrasında yürüttüğü dış politikanın hedefi ve içeriğindeki keskin dönüşüm etkili oldu. AKP, Arap Baharı'na kadar süreçte Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı temelde ekonomik çıkar alanı olarak tanımlarken, Arap Baharı'ndan sonra Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan rejim değişimlerine yönelik verdiği tepkiden de görüldüğü üzere kendisini bölge halklarının "hami"si olarak konumlandırmaya başladı. Arabulucu aktör rolünden sıyrılarak düzen kurucu aktör olmaya yönelik AKP, Arap ülkeleriyle yürütülen eşitler arası ilişki zeminini de ortadan kaldırdı. Kuzey Afrika ülkeleri örneğinde görüldüğü gibi, bölgesel gelişmeler ya iç politika malzemesi haline getirildi ya da Türkiye bölge devletlerinin iç işlerine karışmakla suçlandı.

AKP'nin başarısızlığını giderek arttıran bir diğer gelişmenin ise, 2013 Haziranı'nda gerçekleşen Gezi protestoları olduğunun altını çizmek gerekir. İslamiyet'in demokrasiyle buluştuğu AKP tabanlı başarı hikayesi, Gezi sırasında polisin kullandığı orantısız şiddet, twitter ve facebook gibi sosyal medya ağlarına erişimin engellenmesi, ulusal kanallara uygulanan sansür gibi anti-demokratik pratiklerin uygulamaya sokulmasıyla sona ermiştir. Nitekim, Gezi protestoları sırasında devletin toplumsal muhalefete verdiği tepki, uluslararası basın tarafından da çokça eleştirilmiştir. Gezi'yle birlikte Türkiye'de AKP iktidarı döneminde kurumsallaşan ılımlı İslam merkezli demokrasinin, toplumun farklı öznelerini kapsayacak bir nitelik taşımadığı, aksine siyasal kutuplaşmanın AKP tarafından desteklendiği bir sürece zemin hazırladığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Arap Baharı'ndan iki yıl sonra AKP rejiminin karşı karşıya kaldığı bu toplumsal muhalefet, AKP'nin siyasi istikrar vurgusuna da darbe indirmiştir. Bu noktadan sonra, Arap dünyasının içinde bulunduğu "kaos"tan çıkmasına model olacağı düşünülen AKP deneyiminin çöktüğü söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abedin, Mahan (2013), "Tunisia: Islam and Politics two Years after the Revolution-Interview with Rashid al-Ghannouchi," *Religion Info*, http://religion.info/english/interviews/article_599.shtml#.VYs1mvntmko (15.12.2016).
- Akgün, Mensur vd. (2011), *Dış Politika Programı: Ortadoğu'da Türkiye Algısı-2010* (İstanbul: TESEV Yayınları).
- Altunışık, Meliha Benli (2005), "The Turkish Model and Democratization in the Middle East," *Arab Studies Quarterly*, 27 (1-2): 45-63.

- Bayat, Asef (2011), "The Post-Islamist Revolutions: What the Revolts in the Arab World Mean," <https://www.foreignaffairs.com/articles/north-africa/2011-04-26/post-islamist-revolutions> (15.10.2016).
- Davutoğlu, Ahmet (2001), *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre Yayınları).
- Davutoğlu'ndan 28 Şubat Benzetmesi, *Internethaber*, 6 Haziran 2013 <http://www.internethaber.com/davutoglundan-28-subat-benzetmesi-556581h.htm?interstitial=true> (20.12.2015).
- Egypt Declares Turkish Envoy Unwelcome-Turkey Responds in Kind, *CNN*, 24 November 2013, <http://edition.cnn.com/2013/11/23/world/meast/egypt-turkey-diplomacy/> (01.03.2017).
- Egypt's Muslim Brotherhood Criticizes Erdogan's Call for a Secular State, 14 Eylül 2011, *Al-Arabiya*, <http://www.alarabiya.net/articles/2011/09/14/166814.html> (25.12.2016).
- Erdoğan'dan Mısır Yönetimine "Gerekeni Yapın" Çağrısı, 1 Şubat 2011, *Cumhuriyet*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/218170/Erdogan_dan_Misir_Yonetimi_ne_gerekeni_yapin_cagrisi.html (26.06.2015).
- Esposito, John. L. ve James. P. Piscatori (1991), "Democratization and Islam," *Middle East Journal*, 45 (3), 427-440.
- Fuller, Graham ve Ian Lesser (1993), *Turkey's New Geopolitics: From Balkans to Western China* (Boulder: Westview Press).
- Fuller, Graham (2004), "Turkey's Strategic Model: Myths and Realities," *The Washington Quarterly*, 27 (3): 51-64.
- Gellner, Ernest (1994), *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals* (Harmondsworth: Penguin).
- Gerges, Fawaz (2013), "The Islamist Movement: From Islamic State to Civil Islam," *Political Science Quarterly*, 128 (3): 389-426.
- Ghannushi: Turkey is a Model that Merges Islam and Democracy*, *Today's Zaman*, 2011, <http://www.todayszaman.com/news-259201-ghannushi-turkey-is-a-model-that-merges-islam-and-democracy.html> (15.12.2016).
- Hinnebusch, Raymond (2006), "Authoritarian Persistence, Democratization Theory and the Middle East: an Overview and Critique," *Democratization*, 13 (3): 373-395.
- Hinnebusch, Raymond (2015), "Change and Continuity after Arab Uprising: The Consequences of State Formation in Arab North African States," *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42 (1): 12-30.
- Huntington, Samuel (2002), *Medeniyetler Çatışması* (İstanbul: Okuyan Us Yayınları).
- Kamali, Masoud (2001), "Civil Society and Islam: a Sociological Perspective," *Archives Européennes de Sociologie*, 42 (3): 457-482.
- Kedourie, Elie (1994), *Democracy and Arab World* (London: Frank Cass&Co. Ltd.).
- Kireççi, Mehmet Akif (2013), "Relating to Turkey to the Middle East and North Africa: Arab Spring and the Turkish Experience," *Bilgi*, 63: 111-134.
- Kireççi, Mehmet Akif (Ed.) (2014), *Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları* (Ankara: ASEM Yayınları).
- Kirişçi, K., Kaptanoğlu, N. (2011), "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy," *Middle Eastern Studies*, 47 (5): 705-724.

- Meşal, Barzani ve Mursi'den Mesaj, *CNN TÜRK*, 30 Eylül 2012, <http://www.cnntrk.com/2012/turkiye/09/30/mesal.barzani.ve.mursiden.mesaj/678668.0/index.html> (01.03.2017).
- Moroccan King Declines to Meet with Erdogan, *Al-Monitor*, 6 Haziran 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/06/during-protests-erdogan-visits-north-africa.html> (30.11.2016).
- Nazlı, H. Kaan (2005), "Turkey and North Africa: Challenge and Opportunity," *Turkish Policy Quarterly*, http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_33.pdf (25.12.2016).
- NATO'nun Libya'da Ne İş Var. *NTV*, <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25187334> (25.12.2016).
- Öniş, Ziya (2014), "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East," *Mediterranean Politics*, 19 (2): 203-219.
- Özel, Soli ve Behlül Özkan (2015), "Illusions versus Reality: Turkey's Approach to the Middle East and North Africa," http://fride.org/download/PB200_Turkey_approach_to_MENA.pdf, (18.12.2016).
- Özkoç, Özge (2014), "Mısır Devrimi'ni Anlamak," Yıldırım, Yavuz ve Yasin Atlioğlu (Der.), *Değişen Orta Doğu'da Değişmeyen Sorunlar* (Bursa: Dora): 25-57.
- Özkoç, Özge (2016), "Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslam: Müslüman Kardeşler ve en-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma," *Mülkiye Dergisi*, 40 (1): 29-56.
- Parlar Dal, Emel ve Emre Erşen (2014), "Reassessing the 'Turkish Model' in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective," *Turkish Studies*, 15 (2): 258-282.
- Pedziwiatr, Konrad (2015), "Tunisia: Islamists in Fragile Democracy-Interview with Rashid Ghannouchi," <http://english.religion.info/2015/03/24/tunisia-islamists-in-fragile-democracy-interview-with-rashid-ghannouchi/> (25.12.2016).
- Sadiki, Larbi (2000), "Popular Uprisings and Arab Democratization," *International Journal of Middle East Studies*, 32 (1), 71-95.
- Springborg, Robert D. (2014), "Egypt's Future: Yet Another Turkish Model?," *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 49 (1): 1-6.
- Taşpınar, Ömer (2003), "An Uneven Fit? The 'Turkish Model' and the Arab World," *The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution Analysis Paper*, 5: 1-41.
- Tessler, Mark (2002), "Islam and Democracy in the Middle East: The Impacts of Religious Orientations on Attitudes toward Democracy in Four Arab Countries," *Comparative Politics*, 34 (3): 337-354.
- Thomas, Landon Jr. (2011), "In Turkey's Example, Some See Map for Egypt," *New York Times*, <http://www.nytimes.com/2011/02/06/world/middleeast/06turkey.html> (20.11.2016).
- Torelli, Stefano M. (2012), "The 'AKP Model' and Tunisia's al-Nahda: From Convergence to Competition?," *Insight Turkey*, 14 (3): 65-83.
- Tuğal, Cihan (2012), "Democratic Janissaries?: Turkey's Role in the Arab Spring," *New Left Review*, 76: 5-24.
- Türkiye'den Mısır'a 1 Milyar Dolar Kredi, *Hürriyet*, 1 Ekim 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyeden-misira-1-milyar-dolar-kredi-21594530> (01.03.2017).
- "Turkey's Secret Proxy War in Libya?," (2015), *National Interest*, <http://nationalinterest.org/feature/turkeys-secret-proxy-war-libya-12430> (25.12.2016).

- Tür, Özlem (2011), "Economic Relations with the Middle East Under the AKP-Trade, Business Community and Reintegration with Neighbouring Zones," *Turkish Studies*, 12 (4): 589-602.
- Uzgel, İlhan (2009), "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele," Uzgel, İlhan ve Bülent Duru (Der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (Ankara: Phoenix): 357-381.
- Volpi, Frederic (2013), "Algeria versus the Arab Spring," *Journal of Democracy*, 24 (3): 104-115.
- Yapıcı, Merve İrem ve Utku Yapıcı (2014), "Türk ve Rus Dış Politikalarını Etkileyen Doktrinler Olarak Yeni Osmanlıcılık ve Yeni Avrasyacılık: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme Denemesi," Dönmez, Rasim Özgür (Der.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politiği* (Bursa: Dora).
- Yapıcı, Utku (2015), "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12 (47): 5-27.
- Yeşilyurt, Nuri ve Akdevelioğlu, Atay (2009), "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası," Uzgel, İlhan ve Bülent Duru (Der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (Ankara: Phoenix): 381-410.
- Yeşilyurt, Nuri (2013), "Ortadoğu'yla İlişkiler," Oran, Baskın (Der.), *Türk Dış Politikası, C. III: 2001-2012* (İstanbul: İletişim): 401-463.